

70 let od úmrtí T. G. Masaryka: odkaz pro vzdělanost a vědu

Pavel Kovář

„Masaryk by měl být životním problémem každého myslícího Čecha.“

Jan Patočka

Tomáš Garrigue Masaryk (7. 3. 1850 Hodonín–14. 9. 1937 Lány) — redukován do biografického hesla v nespočtu učebnic, statí, příruček a lexikonů — tam figuruje jako „český filozof, sociolog, pedagog, politik a státník, 1878–82 docent na univerzitě ve Vídni, od r. 1882 mimořádný, od 1897 řádný profesor filozofie na české univerzitě v Praze, 1918 první československý prezident, jímž byl zvolen ještě třikrát, abdikoval 1935.“

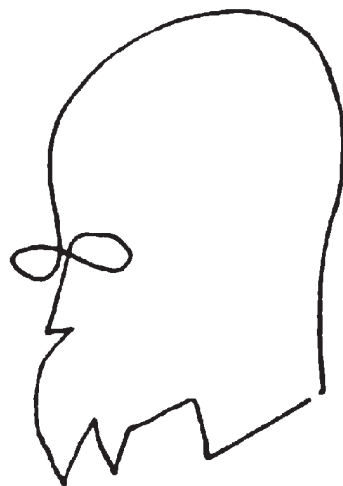
Dovolím si s přesvědčením dodat, že z československých/českých prezidentů je dodnes jediný, který se soustavně, účinně, pozitivně a tvořivě zabýval vzdělaností a vědou, studiem způsobu myšlení, smyslem a reformováním vědy, organizováním jejích institucí, vymaněním české vědy z pseudoobrozenecké národní uzavřenosti, jejím otevřením do propojenosti s Evropou, potažmo se světem. Odvrat od historizujících důrazů k potřebným aplikacím v přítomnosti a v nové perspektivě spojoval s komunikací vědy lidem, s popularizací prostřednictvím nových časopisů a systematickou přednáškovou činností po celé zemi.

Značný objem masarykovské literatury rozebírá složitost jeho osobnostního profilu na pozadí všestranného konání, kterému se na základě výkonu svých funkcí anebo z čistě morálních pohnutek nemohl vyhnout a musel se pro ně rozhodnout. Zcela jistě je dost těch, kteří budou vidět a ve svých soudech zdůrazňovat především rozporuplnost či eklektičnost Masaryka, a tudíž sníženou důvěryhodnost jeho odkazů. Sféry, v nichž u něho lze nekonzistenci či myšlenkovou nedotaženost donekonečna diskutovat, je řada; jako vnitřní rozpor může být vnímáno spojení empirismu s metafyzickou spekulací, racionální teologie, resp. teismu s prožíváním, subjektivismu vědy s objektivismem víry, filozofie ve smyslu kritického vědomí s filozofií coby osobním přesvědčením ad. Myslím, že člověk z akademického prostředí, který byl postaven do jakékoli exekutivní funkce, velmi dobře chápe, jak bolestné hledání míry věcí v *ad hoc* střetu mezi myšlenkovým záměrem a řešením konkrétních situací veřejného dění motivovalo filozofa Masaryka v roli veřejného činitele k neustálému ladění artikulovaných tezí tak, aby se nezpronevěřil svědomí a zároveň posunul dění v rámci možného. Proto, vrátíme-li se k tématu vědy, např. Masarykův výrok, že „metoda musí být věcná, vědecká, realistická, ale celek, cíl, koncepce — to je věcná báseň“, nemusí být prezentován jako rozpor mezi metodou a teorií jen proto, že jeho polovina je metaforou určenou jistému publiku. Naopak, při bedlivém zkoumání jeho postojů vyvstává nenahodilost a důslednost v důrazu na jednotlivost, individualitu, konkrétnost, psychologii, etiku... V širším kontextu neustále řeší problém, nakolik usilovat o změnu vnějších společenských poměrů (při zachování demokratického systému) a zároveň o proměnu člověka, přičemž větší váhu klade na miskou lidského jedince. Je to jedna z věcí, která dnes stojí za připomenutí jako dobová analogie — i my se stále zabýváme tím (a moc jsme za 18 let od politické změny v r. 1989 nepokročili), zda investovat více do stimulů vedoucích ke změnám v žebříčku hodnot

obyvatel a k hlubšímu i širšímu vzdělání lidí, anebo do mechanického nastavení správy rezortních věcí státu, jednou v ekonomice při absenci právních nástrojů, podruhé v jurisdikci bez domýšlení ve sféře byrokratismu... a po každých volbách jinak.

Dešifrovat mladého Masaryka znamená uvědomit si, do jaké Prahy přišel na začátku 80. let 19. stol., kdy byl jmenován mimořádným profesorem na obnovené české Univerzitě Karlově. Česká věda, ve svých počátcích slabá, s převahou napodobovatelů a s absencí světových osobností, ukazovala silným osobnostem generace vzdělanců (J. Dobrovského, B. Smetany, K. Havlíčka atd.) rub obrozeneckého češství: provincialismus, frustraci z neuznání světem, stažení do nekritičnosti vůči sobě, hledání opěrky ke zničení (známá kauza s Rukopisy, trnová koruna B. Němcové pro K. Havlíčka při jeho pohřbu aj.). V působnosti Masarykova oboru na pražské univerzitě, filozofii, ho začaly formovat hned první střety s konformními profesory (G. A. Lindner, J. Durdík). Jádrem (a hned veřejného) sporu byla věcná Masarykova otázka po smyslu vědy pro člověka (co je, čím musí být, má-li pomoci naplnit opravdovost lidské existence). Vystupují tím do popředí obecné principy provozování vědy, role kritického myšlení, princip analýzy a procesu hledání pravdy.

Na zmíněném pozadí vznikaly např. studie TGM: Počet pravděpodobnosti a Humova skepse, Základové konkrétní logiky, Trídění a soustava věd, studie Blaise Pascal. Comtovu stupnici abstraktních věd rozhojnil o psychologii (o níž byl přesvědčen, že je základem všech duchovních věd, včetně sociologie), jazykovědu, estetiku a abstraktní logiku. Prakticky po celé produktivní životní období Masaryk projevoval intenzivní zájem o trídění a klasifikaci věd, což bylo vedeno jeho úsilím o vytvoření jednotného světového názoru postaveného na opoře o vědecky založené poznání („Věda je pouze jedna a jako věda, kterou člověk vlastní, je o sobě jednotná...“). Hierarchicky utříděná soustava věd měla být elementárním zdrojem této opory. První české vydání (2001) díla *Pokus o konkrétní lo-*

TGM jedním tahem podle A. Hoffmeistera

giku je překladem Masarykova německého spisu *Versuch einer concreten Logik, Classification und Organisation der Wissenschaften* (Videň 1897), přičemž předobrazem německy psaného spisu bylo jeho patrně nejobsáhlejší (české) teoretické dílo té doby *Základové konkrétní logiky* (1885). Masarykova soustava věd je na rozdíl od Comtovy kontinuální konstruována jako přetržitá (mezi biologií a sociologií vkládá psychologii, jejíž roli zdůrazňuje ve smyslu zkoumání duševního světa, jehož poznání není méně významné než dosud favorizované poznání světa přírody). Základním znakem soustavy věd je jejich vzájemná závislost: jedna pomáhá jiné. Kromě toho TGM dělí vědy na abstraktní a konkrétní, přičemž ty druhé jsou odvozené s cílem poznávat „jednotliviny“ ovládané abstraktními zákony, odhalovanými první skupinou věd. Jiné dělení rozlišuje vědy teoretické a praktické — tentokrát nikoli podle předmětu, ale podle hlediska subjektu sledujícího účel a prostředky k dosahování lidských cílů. Chceme-li k těmto zobecňujícím komentářům přidat alespoň namátkovou ilustraci z obsáhlého originálního textu, pak to může být z Masarykova vážení proporcí tvorby faktografického zázemí vědy a jeho myšlenkového zpracování: „Neboť spravedlivě musíme uznat, že nejen mnozí historikové, nýbrž i přírodovědci jsou vlastně jenom sběrateli materiálu; jistě by se mohlo vše, co Buckle vyčítá historikům, vyčítat také zoologům, mineralogům, meteorologům aj. Rozhodně však řekneme, že opravdu vědeckou historií lze nalézt jenom tam, kde jsou fakta vyložena podle pravidel logiky, kde jsou nám tedy, jak se říká, dány zákony, a to zákony sociální koexistence a posloupnosti.“ [Pozn. redakce: H. T. Buckle (1821–62) byl britský historik a sociolog.] Jiné místo napovídá, že vědomí o propojování věd do mezioborovosti posouvá Masaryka v modernosti myšlení před některého současného prezidenta: „S biologií souvisí sociologie... Sociolog, aby poznal, do jaké míry závisí duchovní organizace a vývoj společnosti na působení vnějšího světa, musí nejenom studovat vliv přírody na tělo, nýbrž také na ducha. Proto se takzvaná sociální mesologie — věda o působení přírody a prostředí vůbec na společnost — pokládá za zvláštní část sociologie.“ Dnes bychom takto definovaný obor identifikovali se zaběhnutou disciplínou *human ecology* (nebo trochu úžeji vymezenou *sociální či kulturní ekologií*).

Vyrovnění s darwinovským evolucionismem bylo zajisté pro Masaryka jako protagonistu zachování křesťanské víry (ve smyslu obrody člověka, harmonického prožívání, aktivity, racionálního výkladu), pronikající do celé jeho filozofie, nelehké. O to víc, že jako sociolog mnohem citlivěji vnímal deformované a rychleji do společnosti pronikající škodlivé stránky učení než empirická a racionální východiska teorie. „Boj o život, boj vůbec, to je velice moderní heslo. Slovo boj rozléhá se na všech stranách. Darwin si představoval, že živočich s živočichem vede tuhý boj o existenci, o život a že v tom boji podléhá slabší a silnější vítězí, že tedy ten boj je prostředkem zdokonalování. A jeho učení tím uhodilo také v masy, že takovým způsobem vykládá si zdokonalení společnosti lidské... Boj, to není humanita.“ (Ideály humanitní, 1901) Aby potlačil sociální darwinismus a zároveň smířil racionální přírodovědecké jádro teorie se svým uvažováním o smyslu světa, dějin a života člověka, ztotožnil vývojovou teorii s myšlenkou všeobecného pokroku: „...podává v nové formě víru v pokrok. Je to přírodovědecká formulace učení dějepisného. Idea pokroku má oprávněnost; pokrok jest, o tom, myslím, není vážné pochyby. Arci to mínění, že je všude pokrok do nekonečna a že bude všechno co nejdříve tak dokonalé, jak my si to přejeme, je utopism...“ (citovaným Ideálům humanitním z r. 1901 předcházela ještě důkladnější studie na stejné téma, O pokroku, vývoji a osvětě z r. 1877). Je zajímavé, jak — již ve zmíněné časnéjší práci — posuzuje samotného Ch. Darwina, ve své době vulgarizovaného, ostrakizovaného a štvaného kampaněmi: „Dnes někteří bohoslovci darwinismus už neztracují, rozváživše věc chladněji, a darwinisté soudnější a klidnější nepouštějí se do záhadných otázek, po nichž darwinismu nic není. Darwin sám by darwinistům našim za vzor sloužiti mohl; on by se zajisté proti nemetodickému jednání svých žáků vážně opřel, kdyby je tak znal, jak my je známe. Jsou to lidé, kteří by rádi všechno, co se jim nehodí, šmahem ze světa sprovodili; mužům takovým běží jen o bourání, s takovými však věda spolku žádného nemá.“ Z celé této pasáže by neměl vzniknout dojem, že v záj-

mu politického či sociálního smíru Masaryk přestal podporovat konkurenci, jejíž role v předcházení vzniku monopolů, autoritářství, zápecnictví — a v rámci pozvednutí české vědy a vzdělanosti zvláště — si byl vědom („máme-li mít jednu universitu, potřebujeme dvě“). I když tu nerozebíráme notoricky známou kauzu bojů za pravost V. Hankou podvržených Rukopisů ve jménu národovectví, na závěr odstavce si nemohu odpustit citovat větu z biografie TGM M. Machovce (1968): „Donutil vědu k tomu, co chtěl starý Dobrovský kdysi, ale k čemu mu chybělo síl: k uznání, že jen a jen pravdou, vědeckou náročností a maximální sebekritičností lze sloužit národu.“

Masarykův kritický soud na adresu české vědy přelomu 19. a 20. stol. („kdo se vzdělává jen z toho, co poskytuje dosavadní česká věda, zůstane zaostalým...“) rovnou anticipoval jeho mínění, odkud brát pro vzdělanost, jejímž prostřednictvím by se národ povzněl. Ke změnám směřovalo pak jeho enormní úsilí v organizaci kulturního života ve všemožných aspektech: překládat základní díla světové vědy, vydat moderní rozsáhlý naučný slovník, zřizovat oborové časopisy, vedle univerzit založit českou akademii věd... „Co tedy všeobecné vzdělání je? Není sumou vědomostí, sice by konveršiční slovník byl nejlepším prostředkem vzdělávacím. Lidé s takovým encyklopedickým vzděláním nám neimponují. Všeobecné vzdělání není sumou vědomostí, protože vědění je organismus, něco živého. To jsme my, kteří myslíme, pracujeme, a všeobecné vzdělání — to je ten celý člověk, po případě celá daná společnost. Proto jde o vědění organizované, spojené jedno s druhým. Dále všeobecné vědění je něco vyššího než jednotlivá věda, proto všeobecné vzdělání není učností, přeučností. Ta je obyčejně údělem specialisace, méně všeobecného vzdělání... Nechceme však všeobecného vzdělání bez odbornictví. Každý všeobecný vzdělanec má vedle toho být odborníkem; tím nabývá přesnosti. Jen tou měrou, kterou je zároveň specialistou, vyhýbá se diletantismu, který bývá údělem všeobecného vzdělání.“ (Přednášky z r. 1898, Jak pracovat?) Vědomí významu odstupňované míry všeobecného a specializovaného vzdělání

v graduovaném systému škol vysvítá z téhož textu jasně: „Jen takovou přirozenou organizací, kde se postup od jednoho k druhému děje jako po stupních, jen tenkrát je nám zaručeno všeobecné vzdělání; jakmile v tom chybíme, pak pracujeme mnoho nadarmo. Jestliže máme správnou metodu, když nejdeme mechanicky, nýbrž od jednoho oboru k tomu, kde práce je podrobnější a tím snažší, kde jsme předchozí práci připraveni pro budoucí, pak máme zaručeno, že si takovou ekonomisací sil dovedeme zjednat velké vědomosti. Proto otázka po metodě je tu velké důležitosti.“ Sám Masaryk představoval všechno jiné než typ vědce-specialisty o vlastním smyslu nepřemýšlejícího. Jeho hledačství soustřeďující se na smysl vědy a formy vzdělanosti nám při nových kontextech dnešního světa velmi chybí.

Jak už v prvním odstavci příkladem naznačeno, v naší době najdeme řadu analogií v nedorozetých otázkách a postojích vůči badatelské vědě, její reflexi a nárokům na vzdělání s dobou, v níž T. G. Masaryk vedl své usilování o perspektivu lidské pospolitosti, jejíž autoritou byl. Národní zájmy/euroskepticismus vs. globální povaha vědy, nepodpora výzkumu a graduovaného vzdělání v relaci k výkonu ekonomiky, nekonceptnost vztažená k horizontům přesahujícím volební období, ignorance k výsledkům vědy získaným standardizovanými postupy, účelovost a neuměteltví v interpretacích pro laiky atd. Ve smyslu kladných hodnot takových systémových atributů zůstává Masaryk normotvorným fenoménem. To, že nežijeme v „jeho“ republice, lze snadno zjistit při pohledu do sekce Učebnice přírodních věd v jednom velkém knihkupectví na pražském Václavském náměstí — značný prostor tam na regále v minulém týdnu zabíral politický pamflet (Modrá, nikoli zelená planeta. Co je ohroženo: klima, nebo svoboda?). Ať už vzdělanostní profil anebo prodejní účelovost se zajisté vztahuje pouze na knihkupce, nicméně jakkoli prodejci přiznávají právo na protržní chování, indikátor stavu české kulturnosti v nejširším smyslu slova to je. Postoje k vzdělanosti a poznání by měly být jedním ze základních kritérií pro výběr hlavy státu.